



1. Sloop van de suikersilo's aan de Markkade in het jaar 2010 (Bron foto: Stadsarchief Breda)

# Het archief van CSM Suikerfabriek Breda, 1872 – 2006

door

Wim Mastenbroek

## INDUSTRIEEL ERFGOED

Meer dan drie jaar zijn ze alweer definitief uit het Bredase stadsbeeld verdwenen, de markante fabrieksgebouwen van de CSM Suikerfabriek Breda. Ondanks stemmen uit de lokale politiek om de gebouwen in ieder geval gedeeltelijk een monumentstatus toe te kennen<sup>1</sup>, besloot de gemeente uiteindelijk om de fabriek in zijn geheel te slopen. Ook de twee gigantische silo's aan de Markkade werden niet gespaard. Toen de slopershamer in maart 2010 stilviel, restten alleen een zanderige vlakke en de herinneringen aan 135 jaar suikerproductie in Breda.

En toch is in Breda niet alles van de voormalige suikerfabriek verdwenen. In 2008 schonk de Koninklijke Coöperatie Cosun, aan wie CSM in 2006 zijn suikerfabrieken had verkocht, het archief van de voormalige Bredase suikerfabriek aan het Stadsarchief Breda.<sup>2</sup> In het archiefdepot van het Stadsarchief aan de Parade te Breda staat sindsdien een kleine twaalf strekkende meter archief van de suikerfabriek. De documenten beslaan de periode vanaf de oprichting in 1872 – toen het bedrijf nog de oorspronkelijke naam 'Bredasche Beetwortelsuikerfabriek Van Aken, Segers & Co.' voerde - tot aan de definitieve opheffing van de CSM Suikerfabriek Breda in 2006.<sup>3</sup>

De geschiedenis van de CSM Suikerfabriek Breda komt elders in dit jaarboek uitgebreid aan bod. Dit artikel richt zich specifiek op de historie van het Bredase 'suikerarchief'. Ten eerste zoekt het een antwoord op de vraag of de historie van het archief nog in zijn geheel valt te reconstrueren. Weten we precies wat er allemaal met het archief is gebeurd? Vervolgens bekijkt het de structuur van het archief. Geeft het een volledig overzicht van de activiteiten van de fabriek door de jaren heen? Zo nee, welke hiaten kent het archief dan?

1 Stadsarchief Breda, Beheerdossier ARC0622.1 met daarin: *SP Breda Nieuws*, 'SP voorstel voor herinrichting CSM silo's', 2 april 2009.

2 Idem, Overeenkomst van schenking met de Koninklijke Coöperatie Cosun, november 2008.

3 Het Stadsarchief heeft het eindjaar van het archief op 2006 gelegd, het jaar waarin het gehele toenmalige moederbedrijf Centrale Suiker Maatschappij (CSM) overging naar de Koninklijke Coöperatie Cosun. De productie van de CSM Suikerfabriek Breda was al gestaakt in 2004, maar een deel van de installatie werd tot de definitieve liquidatie aan Suiker Unie verhuurd voor onder meer stroopfabricage.

## HISTORIE VAN HET ARCHIEF

### *Archiefbeheer op locatie*

Over het beheer van het archief van de Bredase suikerfabriek op locatie gedurende ruwweg de eerste 60 jaar is zeer weinig bekend. Het bedrijfsarchief bevat geen documenten die het archiefbeheer betreffen. Verwijzingen naar het archief in de beschikbare literatuur zijn zeer schaars. De enige keer dat een auteur het archief vermeldt is in de jubileumpublicatie van – zoals men de fabriek toen noemde - Suikerfabriek-Suikerraffinaderij ‘Wittouck’. Dit jubileumboek verscheen ter gelegenheid van de viering van het tachtigjarig bestaan in 1953.<sup>4</sup>

Meteen in het voorwoord meldt de auteur (en directeur van de fabriek vanaf 1932), C.J. Asselbergs, een teleurstellend feit. Hij schrijft dat het samenstellen van het gedenkboekje ‘wel enige zorgen’ had gegeven, omdat het archief van ‘Wittouck’ in 1930 was vernield door een grote brand. Het vuur brak uit in het magazijn van de fabriek en sloeg over naar de bietenafdeling en het kantoorgebouw. De brandweer kon niet voorkomen dat enkele gebouwen, waaronder het grootste deel van het kantoor, totaal afbrandden. De rest van de gebouwen was dermate beschadigd dat het bedrijf de productie pas weer na twee weken kon opstarten.<sup>5</sup> Wat kunnen we hieruit concluderen? Het is aannemelijk dat het bedrijf zijn archief in het kantoorgebouw beheerde. Dat gebeurde niet op een geheel brandvrije locatie, waardoor het archief schade ondervond. Wanneer precies de archiefkluis in gebruik is genomen, die het Stadsarchief Breda ten tijde van de schenking in 2008 ter plekke aantrof, vereist verder onderzoek in het archief.

C.J. Asselbergs hoefde zich voor zijn publicatie niet alleen te baseren op mondelinge gegevens van (oud-)werknemers die nog historische inlichtingen konden verstrekken. In zijn voorwoord geeft hij aan dat hij dankbaar gebruik kon maken van de dossiers van zijn voorganger als directeur, C.M. Asselbergs (1907-1932). Hiermee verwijst de auteur naar een verzameling dossiers die de periode van 1910 tot ca. 1932 beslaan. Ze bestonden uit eigen aantekeningen van C.M. Asselbergs betreffende het machinepark, de gebouwen en het verloop van de rietsuiker- en bietsuikerraffinatie. Asselbergs senior beschouwde ze waarschijnlijk als privé-archief. Aangezien de dossiers de brand hadden overleefd, kunnen we aannemen dat ze vanwege die status kennelijk op een andere locatie dan het bedrijfsarchief waren beheerd.<sup>6</sup>



2. Opbergen CSM-archiefdozen in het Stadsarchief van Breda (Bron: Foto Stadsarchief Breda)

Het jubileumboekje van C.J. Asselbergs bevat geen bronnen of voetnoten. Uit de gedetailleerde inhoud van de tekst kunnen we echter opmaken dat hij toch, naast de dossiers van zijn voorganger, tenminste de beschikking moet hebben gehad over de nodige notariële akten en statuten. Verder heeft hij waarschijnlijk kunnen putten uit de gegevens van personeelsdossiers, productiecijfers en andere technische en statistische gegevens.<sup>7</sup> Of deze gegevens – en die van de dossiers van C.M. Asselbergs – terug te vinden zijn in de archiefinventaris tot 1953, zal later in dit artikel aan bod komen.

Ook over de periode van na het bedrijfsjubileum in 1953 tot het definitief opheffen van de suikerfabriek in 2006 bevat het archief geen stukken die het archiefbeheer betreffen. Na Asselbergs zijn er geen jubileapublicaties meer verschenen. Het archief bevat overigens wel verschillende dossiers over de viering van bedrijfsjubilea.<sup>8</sup> Het nalopen van deze stukken leverde echter geen nieuwe informatie op over het archiefbeheer. Het Stadsarchief Breda zal hiernaar nog aanvullend onderzoek plegen.

Op 18 september 2008 verhuisde het historisch archief van de CSM Suikerfabriek Breda naar het Stadsarchief. Daarvoor had reeds het nodige selectiewerk plaatsgevonden op locatie. Bij het eerste bezoek van het Stadsarchief aan de suikerfabriek bleek dat het archief op diverse plaatsen in het bedrijf was opgeborgen. De archiefkluis in het oudste kantoorgebouw bevatte het oud-archief. In een magazijn in een recenter kantoorgebouw, in gebruik als archiefruimte, troffen de medewerkers van het Stadsarchief bijna 40 strekkende meter registers aan, waarvan vele uit de periode van vóór 1930. Hiermee overtrof de aanwinst de stoutste verwachtingen, gezien de bekende informatie over de bedrijfsbrand. Kennelijk was er van het bedrijfsarchief veel minder door brand verloren gegaan dan oorspronkelijk gedacht.

### *Goede, geordende en toegankelijke staat*

De ongunstige bewaarcondities in met name de archiefkluis (stof, vocht) op de suikerfabriek waren aanleiding tot verder onderzoek naar de materiële staat van het archief. Eenmaal op het Stadsarchief Breda constateerde de behoudmedewerker een actieve schimmelinfectie in het oud-archief. Het gehele archief ging onmiddellijk in quarantaine, in afwachting van desinfectie. Uiteindelijk is het archief door een extern bedrijf gedesinfecteerd door middel van gammastraling.<sup>9</sup> Na terugkomst op het Stadsarchief Breda werden de schimmelresten uit het archief verwijderd.

4 Door de drukke raffinage-campagne van 1952/1953 stelde de directie van Wittouck de herdenking van het 80-jarig bestaan uit tot 13 juni 1953. Asselbergs, *Suikerfabriek*, 9.

5 Asselbergs, *Suikerfabriek*, 9 en 35.

6 Asselbergs, *Suikerfabriek*, 9. De Bredase amateur-historicus A. Hallema schreef in 1933 het concept-artikel Een halve eeuw geschiedenis van een suikerfabriek der C.S.M. De Wittouck te Breda 1872-1922, waarin hij verwijst naar 'familiepapieren' die de familie Asselbergs hem ter beschikking had gesteld (Stadsarchief Breda, Collectie A. Hallema 1918 – 1972, inv.nr. 91).

7 De tekst van Asselbergs bevat veel details over het machinepark, investeringen, campagne resultaten en directie- en personeelsleden. De bijlagen geven een complete opsomming van de gemiddelde bietenverwerking per dag en aantallen verwerkte bieten (incl. het suikergehalte) van Wittouck over de campagnes 1875/76 – 1952/53.

8 Stadsarchief Breda, *Inventaris Suikerfabriek Breda*, inv.nrs. 149-155.

9 Gammastraling is een elektromagnetische straling, die actieve schimmels en papiervisjes op een effectieve en betrouwbare manier vernietigt zonder het papier te beschadigen.

De archiefinventaris werd in 2008/2009 vervaardigd door het archiefbewerkingsbedrijf Archiefondersteuning Benelux (AoB). Gedurende de inventarisatie rees twijfel over de herkomst van de 40 meter registers uit het magazijn van de suikerfabriek. Die betroffen vaak productiegegevens die vermoedelijk niet van de CSM Suikerfabriek Breda afkomstig waren. Het bleek echter uiterst lastig om de precieze herkomst te determineren: hoe weet een archivaris of registers met bijvoorbeeld de titel ‘Contrôle Bietenontvangst’ bij de Bredase fabriek horen als dat nergens expliciet in het register staat vermeld?<sup>10</sup>

Uiteindelijk kwam de oplossing uit onverwachte hoek. Vóórdat het archief van de CSM Suikerfabriek Breda in beeld kwam als mogelijke aanwinst, beschikte het Stadsarchief Breda al een aantal jaren over de nodige historische gegevens over het bedrijf. Deze waren in 2006 geschonken door een oud-medewerker van de suikerfabriek, Dhr. P. van Diepen, en destijds opgenomen als de Collectie P.N.J. van Diepen. Van Diepen kwam in beeld als mogelijke hulp toen het Stadsarchief besloot om zijn collectie integraal op te nemen in het archief van de suikerfabriek.<sup>11</sup>

Met de assistentie van Van Diepen kon AoB de herkomst van de registers, die de periode 1875–1965 beslaan, definitief vaststellen. Helemaal links onderin, aan de binnenkant van de registerbanden, was een kleine, haast onleesbare ‘ST’ aangebracht. Dat betekende volgens Van Diepen dat de registers afkomstig waren van de CSM Suikerfabriek Steenberg. Het vermoeden bestaat dat deze registers bij de sluiting van de fabriek in 1980 in Breda zijn opgeslagen. Ze bevatten bijna uitsluitend productiegegevens; de rest van het bedrijfsarchief zal door het toenmalige moederbedrijf CSM zijn overgenomen.<sup>12</sup>

Met het werkingsgebied van het Stadsarchief Breda, dat de stad Breda en de voormalige randgemeenten Ginneken en Bavel, Nieuw-Ginneken, Princenhage, Prinsbeek en Teteringen omvat, had het archief van de CSM Suikerfabriek Steenberg geen binding. In overleg met Cosun retourneerde het Stadsarchief de registers in 2011.<sup>13</sup> Ze berusten nu in de archiefruimte van de Coöperatieve Suikerfabriek Dinteloord te Stampersgat. Hiermee werd het archief van de suikerfabriek Breda in één klap 40 strekkende meter kleiner en moest het Stadsarchief Breda accepteren dat het oud-archief toch grotendeels door brand verloren is gegaan.

Het deel van het oud-archief dat aan het vuur was ontsnapt, paste in één verhuisdoos. Het bestond uit een aantal jaarmappen, waarin zich stukken van allerlei aard bevonden. Het Stadsarchief besloot om deze niet als een grote serie op te nemen in de archiefinventaris, maar om ze over de rubrieken te verdelen naar onderwerp. Dit met het oog op het vergemakkelijken van onderzoek door archiefgebruikers. In het recentere archief troffen de inventarisatoren van AoB geen oorspronkelijke orde aan. Zij concludeerden dat de bescheiden decentraal werden beheerd op verschillende afdelingen van de fabriek. Ze zijn pas weer bijeengebracht ten tijde van verhuizing naar Stadsarchief Breda.<sup>14</sup>

Al met al kunnen we stellen dat de reconstructie van de historie van het archief nu nog de nodige hiaten kent. Verder onderzoek zal nodig zijn om nieuwe gegevens boven water te halen of bepaalde aannames te bevestigen.

### *Structuur van het archief*

Geeft het archief een volledig beeld van de activiteiten van de fabriek? Het begin van de inventaris is in ieder geval hoopgevend. Op 8 februari 1872 verleenden Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant een vergunning aan de Commanditaire Vennootschap Bredasche Beetwortelsuikerfabriek Van Aken, Segers & Co. tot 'daarstelling der fabriek'.<sup>15</sup> Deze vergunning bevindt zich in het archief, samen met de statuten van het vennootschap, die al een jaar eerder waren gedrukt. Er zijn zelfs een aantal veel oudere stukken aanwezig, namelijk een achttal notariële akten van eigendomsoverdracht van gronden. Het zijn retroacta, tijdens eerdere transacties en tussen andere partijen opgemaakt en later in het bezit gekomen van de suikerfabriek toen die de desbetreffende gronden verwierf. De oudste, daterend uit 1752, betreft de overdracht van een perceel hooi of weiland, groot anderhalf bunder, gelegen in de bijvang [= grondgebied] van Breda buiten het waterpoortje in [de polder] d'Abroeck.<sup>16</sup>

De eerste 60 jaar archiefvorming op de fabriek als geheel beschouwd, zijn de sporen van de brand echter duidelijk herkenbaar. De archiefstukken tot 1930 maken slechts 20% uit van het totale archief. Agenda's en notulen van bestuursvergaderingen ontbreken; hetzelfde geldt voor ingekomen en minuten van uitgaande correspondentie.<sup>17</sup> Jaarrekeningen en/of -verslagen zijn er niet; andere financiële stukken zijn nauwelijks aanwezig. De structuur van het archief bevestigt grotendeels het verhaal van C.J. Asselbergs over het verloren gaan van het archief.

Wat valt op als we de archiefstukken tot en met 1930 bekijken die de brand wèl hebben overleefd? Allereerst springt dan het 'privé-archief' van C.M. Asselbergs in het oog (in totaal vijf omslagen en zeven delen).<sup>18</sup> Dit archiefje is kennelijk in de loop der tijd weer in het hoofdarchief van de suikerfabriek opgenomen en zo uiteindelijk op het Stadsarchief terechtgekomen. Het bestaat uit zwarte, met naam gesigneerde schriftjes met – vaak dagelijkse – aantekeningen over de prestaties van de fabriek. Een van de meest uitgebreide is het schriftje betreffende de rietsuikerraffinagecampagne van 1925/26.<sup>19</sup>

Verder bevestigt de archiefinventaris gedeeltelijk het vermoeden dat C.J. Asselbergs ook heeft kunnen putten uit andere bronnen dan die van zijn voorganger. Er bestaan statuten, vergunningen, akten van verpachting, verhuur, aan- en verkoop, personeelsoverzichten

10 Voor een beschrijving van de 40 meter registers zie: Stadsarchief Breda, *Concept-inventaris van het archief CSM Suikerfabriek Steenberg, 1875-1965*.

11 Het materiaal van Van Diepen bestaat uit chronologisch geordende mappen met voornamelijk kopieën uit het archief en eigen aantekeningen. Ze betreffen met name (gegevens over) eigendomspapieren en vergunningen, productiegegevens, grondgebruik, productie- en personeelsgegevens en jubilea. Voor een beschrijving zie: Stadsarchief Breda, *Inventaris Suikerfabriek*, inv.nrs. 419-430.

12 CSM Suikerfabriek Steenberg was opgericht in 1871 als suikerfabriek Van Loon & Co. K.E. Sluyterman heeft in haar jubileumboek over de CSM een hoofdstuk opgenomen over Van Loon & Co., maar vermeldt niet of de door haar geraadpleegde stukken uit het oud-archief zijn opgenomen in het CSM hoofdarchief. Sluyterman, *Driekwart eeuw CSM*, 26-35; voor de noten zie: 42-44.

13 Stadsarchief Breda, Beheerdossier ARC0622.1, Verhuisbericht archief CSM Steenberg, 29 november 2011.

14 Stadsarchief Breda, *Inventaris Suikerfabriek*, Inleiding.

15 Asselbergs, *Suikerfabriek*, 15.

16 Stadsarchief Breda, *Inventaris Suikerfabriek*. Zie inv.nr. 1 voor de vergunning; inv. nr. 36 voor de oudste retroacta.

17 Op vier kopieboeken over de jaren 1875-1876 na. Stadsarchief Breda, *Inventaris van het archief van CSM Suikerfabriek Breda, 1872 – 2006*, inv. nrs. 27-30.

18 Stadsarchief Breda, *Inventaris Suikerfabriek Breda*, inv.nrs. 221-226, 231-234, 341.

19 Stadsarchief Breda, *Inventaris Suikerfabriek Breda*, inv.nr. 232. Directeur C.J. Asselbergs nam de gewoonte van zijn voorganger over: hij hield eigen aantekeningen bij over het productieproces in de periode 1933 - 1945 (inv. nrs. 239-241).

en loonlijsten van vóór 1930, alsmede registers uit het boekhoudsysteem. Deze bescheiden zijn echter verre van compleet. Het zwaartepunt ligt duidelijk op de archiefstukken met productiecijfers. De resultaten van de suikerbieten- en rietsuikercampagnes zijn, weliswaar niet gelijkmatig en met behulp van diverse lijsten, rapporten en aantekeningen, reconstrueerbaar vanaf circa 1884.<sup>20</sup>

Vreemd genoeg biedt het archief van na de brand tot aan de opheffing van de suikerfabriek eveneens een onevenwichtig beeld. De series betreffende het fabriekscomplex en andere onroerende goederen, het machinepark, de vergunningen, verzekeringen en personeelszaken zijn enerzijds veel completer. Maar anderzijds ontbreken ook in dit recentere archief de jaarverslagen, notulen en correspondentie. Deze zijn hoogstwaarschijnlijk met de liquidatie van de fabriek naar Cosun overgebracht. Net als bij het oud-archief ligt het zwaartepunt op de productiegegevens. De campagnedagboeken, weekstaten en dagrapporten zijn tot 1990 redelijk compleet en maken een goede reconstructie van de fabrieksprestaties mogelijk.<sup>21</sup>



3. *Combat super mural*. Muurschildering op een betonnen schutting aan de Markkade van het verlaten CSM-terrein. Aangebracht mei 2012. Geïnspireerd door het schilderij van Vélazquez, de Overgave van Breda. (Bron: [www.pinterest.com](http://www.pinterest.com) en [www.flickr.com](http://www.flickr.com))



Uit de structuur van het archief kunnen we dus met enige moeite een redelijk compleet beeld destilleren van de (resultaten van) de suikercampagnes en de technische en economische groei van de Bredase suikerfabriek. Dit ligt anders bij de reconstructie van het algemene beleid. Het ontbreken van archiefstukken die de bestuurlijke ontwikkeling belichten (jaarverslagen, notulen, correspondentie) maken een beschrijving hiervan zeer lastig. Het is het belangrijkste hiaat in het archief.

## EEN BRON VOOR IEDEREEN

De inventaris van CSM Suikerfabriek Breda met de beschrijvingen van de archiefstukken is voor iedereen raadpleegbaar via de website van het Stadsarchief Breda.<sup>22</sup> Het bevat een schat aan informatie voor de archiefgebruiker. Voor iedereen die een jeugdherinnering aan de fabriek wil herbeleven, maar ook voor de onderzoeker van de economische geschiedenis van Breda in het algemeen en van de stedelijke suikerindustrie in het bijzonder. Hier willen wij zeker ook op de mogelijkheid wijzen om het archief te bestuderen vanuit de algemene beleidscontext van Nederlandse suikerindustrie; daar is nog nauwelijks onderzoek naar gepleegd.

Een voorbeeld ter verduidelijking: de publicatie *Suiker plakt*, meldt dat de Bredase suikerfabriek in 1963 werd aangewezen als Centraal Laboratorium van het moederbedrijf CSM. Het groeide uit tot een onderzoekscentrum dat veel vernieuwingen voortbracht en fungeerde lange tijd als voorbeeld voor andere suikerfabrieken.<sup>23</sup> De archiefinventaris bevat stukken betreffende de analyses en proeven van het bedrijfslaboratorium over de periode 1920 – 1987. Is de ontwikkeling van lokaal naar centraal laboratorium met een vooruitstrevende rol in de suikerfabricage terug te zien in de inhoud en structuur van deze archiefstukken? Het antwoord op deze vraag – en de antwoorden op talloze gelijksoortige vragen – is te vinden in het depot van het Stadsarchief Breda.

## BRONNEN en LITERATUUR

- Asselbergs, C.J., *Suikerfabriek-Suikerraffinaderij 'Wittouck' 1872-1952. Gedenkboek ter gelegenheid van het tachtigjarig bestaan* (Breda, 1953).
- Sluyterman, K.E., *Driekwart eeuw CSM. Cash flow, strategie en mensen* (Diemen, 1994).
- Stadsarchief Breda, *Beheerdossiers Archieven, dossier ARC0622.1: CSM Suikerfabriek Breda*.
- Stadsarchief Breda, *Inventaris van het archief van CSM Suikerfabriek Breda (1752) 1872-2006* (2008). Digitale publicatie van het Stadsarchief Breda.
- Kleij, P., J.G. Waldorp e.a. (red.), *Suiker plakt. Jubileumuitgave ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van CSM Suiker* (Amsterdam, 1994).

[www.stadsarchiefbreda.nl](http://www.stadsarchiefbreda.nl).

<sup>20</sup> Stadsarchief Breda, *Inventaris Suikerfabriek Breda*, inv. nrs. 210-220, 248 en volgende.

<sup>21</sup> Stadsarchief Breda, *Inventaris Suikerfabriek Breda*, Inleiding op het archief.

<sup>22</sup> Zie [www.stadsarchiefbreda.nl](http://www.stadsarchiefbreda.nl).

<sup>23</sup> Kleij, P., Waldorp J.G., e.a. (red.), *Suiker plakt*, 104.